

Organizacija srednjoškolske (gimnazijske) nastave u Zagrebu u ratnim školskim godinama 1943./44. i 1944./45.

ANTE KRMPOTIĆ

O povijesti hrvatskog školstva u NDH malo je pisano. Po prvi put, autor donosi kratak pregled organizacije srednjoškolske nastave u Zagrebu u vrijeme Drugoga svjetskog rata (1943.–45.) s posebnim osvrtom na razvoj hrvatske pedagoške misli i prakse u vrijeme NDH.

1.

O organizaciji srednjoškolske (gimnazijske) nastave za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske u školskim godinama 1943./44. i 1944./45. u Zagrebu nije se svih ovih pedeset godina poslije rata javno govorilo, pa čak niti razgovaralo. Naprotiv. Sve to vrijeme ni jedan jedini pedagog od imena nije čak ni iz puke znatiželje upitao kako je uopće bilo moguće organizirati nastavu kad su, doslovno, sve školske zgrade u Zagrebu bile pretvorene u vojarnje ili skladišta, kad su zračne uzbune bile tako česte da se nije mogla ni planirati, a kamoli provoditi bilo kakva ozbiljnija razredna nastava, kad je broj profesora – u usporedbi s brojem u predratno doba – bio prepolovljen i tako dalje.

Razlog šutnji i nije bio toliko strah jednih da bi ih se, spominjanjem onog što su za NDH pošteno radili, moglo optužiti za suradnju s »okupatorom«, a niti promišljenja opreznost drugih da bi im, iznošenje relevantnih pedagoških činjenica, moglo štetiti dosegnutom ugledu i karijeri, koliko zarazna samouvjerenost poluobrazovanih pobjednika kako im u socijalističkoj budućnosti ništa staroga, ni u kojoj ljudskoj djelatnosti, ne može biti od neke koristi. A posebno ne u obrazovanju. Uza sovjetsku, a kasnije i vlastitu samoupravnu socijalističku pedagogiju, najjednostavnije je i najprobitačnije bilo ponašati se, kao da za vrijeme NDH gimnazijske nastave uopće i nije bilo, odnosno da ratno iskustvo hrvatske pedagoške misli i prakse nije uopće vrijedno spomena.

To, naravno, nije točno. Naprotiv.

Unatoč ignoriranju i prešućivanju, ostaje nepobitna činjenica da je – zbog nemogućnosti organiziranja klasične razredne nastave – srednjoškolska gimnazijska nastava u Zagrebu planirana, organizirana i provedena na način vrlo

blizak onom koji ćemo tridesetak godina kasnije zvati *suvremeno multimedijско*

obrazovanje na daljinu, premda je takav oblik nastave bio u cijeloj Europi tek u zametku. On će se kao sustavan, organiziran i promišljen oblik nastave u svijetu javiti tek poslije drugoga svjetskoga rata, kako bi se njime pokušao nadoknaditi golem manjak školskoga prostora, osoblja i novca, a bit će usmjeren onim grupama i pojedincima koji zbog najrazličitijih razloga ne mogu pohađati redovnu nastavu u školskim prostorijama. Stoga bismo slobodno mogli kazati da je multimedijско obrazovanje na daljinu, pod imenom organizacija nastave u ratnim uvjetima, kao organiziran i realiziran pedagoški projekt, svoju premijeru ostvarilo upravo u ratnim godinama Nezavisne Države Hrvatske.

Ta se tvrdnja još i danas čini pedagoški problematičnom te politički nepodobnom, jer se bilo koja dobra riječ o bilo kojem segmentu ljudske djelatnosti za vrijeme NDH prihvaća s mnogo nevjerovanja. Iz istih razloga za nju nisu pokazivale interes čak ni naše današnje prosvjetne vlasti – uoči ovog nametnutoga nam rata 1991. godine – iako je već tada bilo mnogima i mnogima jasno kako bi pedagoško iskustvo NDH moglo imati i te kakvu vrijednost u naidućim danima.

Naravno, razlozi za to jesu isključivo političke, a nikako ne pedagoške naravi. Kompletna »stručna argumentacija«, poznata mi jedino iz privatnih razgovora (jer otvorenih, stručnih razgovora nikad i nije bilo), svodila se na to:

- da je izraz »multimedijско obrazovanje na daljinu« imao svoju svjetsku promociju tek tridesetak godina kasnije pa, stoga, i nije moglo postojati škol. god. 1943./44. u Zagrebu,
- da za vrijeme drugoga svjetskoga rata i nije bilo elektronskih aparata, koji čine najveći dio izbora suvremenih nastavnih pomagala u obrazovanju na distancu,
- da su ondašnje telefonske i radijske mogućnosti i zbog ratnih prilika bile skromne i da se njima mogao služiti samo manji broj polaznika,
- da je izrada didaktičkoga, pisanog i tiskanoga materijala u velikoj mjeri ovisila o dopuštenju i inicijativi nadležnoga ministarstva,
- da su profesori bili neškolorani, a učenici nepripremljeni, za takav oblik nastave te – naposljetku, kao kruna svemu,
- da je obrazovanje na distancu od svih današnjih autoriteta priznato kao jedan od najdemokratskijih oblika obrazovanja (jer omogućuje obrazovanje svima onima koji ne mogu pohađati redovnu razrednu nastavu zbog najraznovrsnijih: financijskih, geografskih, zdravstvenih, socijalnih, političkih i – u našem slučaju – ratnih razloga), pa već samim time, imajući na umu svekolike okolnosti onih godina, i nije moglo postojati u jednoj totalitarnoj državi, bez elementarnih demokratskih izvanjskih obilježja, kao što je to bila Nezavisna Država Hrvatska.

No, usprkos svima i svemu, dakle: unatoč činjenici što se ono doista nije tako zvalo, što se koristilo sa samo pet-šest kombiniranih, direktnih i indirektnih, izvora informacija, što su nastavnici bili doista nedovoljno stručno obrazovani a učenici nedovoljno pripremljeni, što je država doista kontrolirala izdavanje većeg dijela didaktičkog materijala potrebnog za taj posao i što u vrijeme NDH doista nije bilo mnogih i mnogih izvanjskih demokratskih institucija i poštovanja ljudskih prava svih građana NDH, ono je ipak postojalo!

Stoga već i sam fenomen da se javio, kad se prema svim pravilima (osim jednog jedinog i to: pedagoškog!) nije mogao pojaviti, zaslužuje našu pozornost.

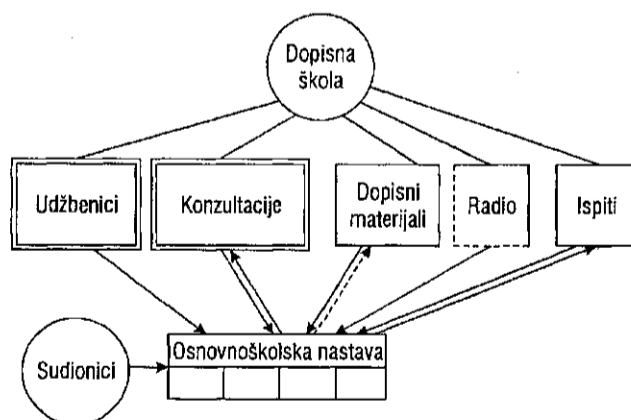
2.

Na ovom je mjestu potrebno učiniti kraću digresiju pa kazati (za one koji su, možda, manje informirani) što uopće znači obrazovanje na daljinu. Prema jednom od najuglednijih svjetskih autoriteta, Švedaninu Börje Holmbergu, taj izraz, prihvaćen 1976. godine, »označava različite oblike učenja na svim stupnjevima, koje nije pod stalnim i neposrednim nadzorom nastavnika prisutnih u učionicama zajedno sa svojim učenicima, ali u kojima se učenici ili studenti koriste planiranjem, vođenjem i podučavanjem neke – prostorno ili vremenski udaljene – obrazovne organizacije«.

Sintagma »različiti oblici« upućuje nas kako ovo obrazovanje može biti različito: od klasičnoga dopisnoga obrazovanja do mnogostruko kombiniranoga, s različitim oblicima direktne nastave i, naravno, drugim indirektnim izvorima informacija. Kad bismo željeli u danas prihvaćen sustav različitih oblika i modela ovog obrazovanja svrstati oblik koji se prakticirao za vrijeme NDH, onda bismo mogli kazati da je najbliži »modelu broj 5«, koji je na 112. stranici svoje knjige »Komunikacije u dopisnom obrazovanju«, u poglavlju o strukturama modela komuniciranja 1985. god. prikazao naš ugledni autor s toga područja dr. Silvije Pongrac, pretpostavljajući ga posebno pogodnim za osnovnoškolsku nastavu. Već pri površnoj usporedbi s drugim modelima, uvjereni ćemo se da je riječ o jednostavnijem i skromnijem, ali u isti čas i temeljnome modelu iz kojeg će se razviti svi kasniji, pa i poznata Quadriga.

Evo uostalom grafičkog prikaza tog modela kako ga je prikazao dr. S. Pongrac. Da bi slika bila potpunija, potrebno je samo mjesto riječi »dopisna škola« napisati »škola«, a oznaku »osnovnoškolska nastava« zamijeniti riječima »gimnazijska nastava«.

MODEL (5): KOMUNICIRANJE U OSNOVNOM ŠKOLOVANJU

Organizacija nastave u obrazovnom obliku koji se prakticirao ratnih godina 1943./44. i 1944./45. u Zagrebu zadržala je od prethodne razredne nastave vremensko trajanje školske godine, njezin početak, polugodište i kraj, pa je to i temeljna razlika ovog oblika obrazovanja od kasnijega klasičnoga obrazovanja na distancu, u kojem trajanje školovanja te početak i kraj školske godine ovisi o samom pojedincu, odnosno o određenoj organiziranoj grupi učenika. Sve drugo bilo je u skladu s načelima obrazovanja na daljinu.

Mjesto svakodnevnice nastave u učionicama, s utvrđenim rasporedom sati pojedinih predmeta, učenik je učio ili kod kuće ili u nekim drugim predviđenim i ponudnim ili samovoljno odabranim prostorijama, a mjesto nastavnikove riječi, kao temeljnog izvora obrazovnih informacija, tu zadaću preuzeo je većim dijelom različit didaktički, ne samo tiskani i ne samo obvezatan, školski materijal.

Pod didaktičkim materijalom, u užem smislu riječi, razumijevalo se:

a) obvezatni i propisani udžbenici za pojedine predmete; propisane druge školske knjige (lektira, rječnici, zbirke i sl.) te preporučena literatura (kompendiji, antologije, repertoriji i sl.),

b) različit pisan informativni materijal: upute na početku školske godine; raspored, vrijeme i mjesto konzultacija; raspored radioemisija školskoga radija; brojevi telefona potrebnih za različite administrativne, ali i pedagoške, informacije; popis ispitnih pitanja i sl.

Direktni oblici nastave organizirani su kao:

a) konzultacije koje su mogle biti grupne ili pojedinačne, usmene ili pismene, neposredne ili posredne. Obvezatno su se organizirale kao grupne na početku školske godine, da bi kasnije i njihov broj, mjesto održavanja i sastav bili prilagođeni potrebama i mogućnostima (mjesto održavanja bio je često privatni prostor: stan, čitaonica ali i kavana),

b) predmetni polugodišnji i razredni ispiti koji su se održavali, u pravilu, u prostorijama koje je odredila škola i prema rasporedu koji je bio objavljen i na školskim pločama ali i u dnevnom tisku, no konačna odluka ovisila je ipak više o odluci profesora, a ne institucije.

Uz (pisan i tiskan, obvezatan i preporučeni) didaktički materijal, te konzultacije, što je zajedno činilo smišljen sustav složen od direktnih i indirektnih oblika nastave, kao izvori obrazovnih informacija koristile su se još: radioemisije školskoga radija, telefonske konzultacije, pisana listovna korespondencija (ponajprije za obvezatne zadaće) te – za neke predmete gdje je to bilo moguće – organizirane vježbe u školskim kabinetima ili posjet određenome muzeju.

Imajući na umu sve navedeno, tvrdnja izrečena na početku ovoga teksta, kako je školska nastava u Zagrebu ratnih godina bili organizirana na principima suvremenoga multimedijalnoga obrazovanja na daljinu, u potpunosti stoji. Nastava nije bila »pod stalnim nadzorom nastavnika prisutnih u učionicama sa svojim učenicima« (Holmberg), ona je uspostavila nužnu dvosmjernu komunikaciju između učenika i profesora prema modelu koji je opisao dr. S. Pongrac, dopuštala je svakom učeniku da sam odluči o redoslijedu i tempu svladavanja predmetnih sadržaja prema vlastitim mogućnostima, a u nastavnom se procesu – štujući, koliko god je mogla didaktičke korake nastave, služila svim u ono vrijeme raspoloživim medijima.

Toj nastavi moglo bi se – iz današnje perspektive – mnogo toga stručno primijetiti, kao što bi se to moglo učiniti i u svim drugim strukama, ali bez obzira na to ostaje činjenica da je ona bila i uspješno se provodila u vrijeme kad se »prema svim argumentima i pravilima – osim jednog jedinog i to: pedagoškog – nije mogla pojaviti«. Stoga ne bih više govorio o samom fenomenu ovoga oblika obrazovanja (ostavljajući to za eventualne buduće stručne skupove), već bih kazao nekoliko riječi upravo o fenomenu njegove pojave 1943./44. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

3.

Temeljno pravilo obrazovanja na daljinu jest da odluku o školovanju donosi sam učenik. Naravno, uz pretpostavku da takvo obrazovanje uopće postoji. Jedan ugledan današnji državnik je, ležeći u zatvoru, odlučio pohađati dopisnu školu, pa je – kao politički zatvorenik – na taj način diplomirao pravo na londonskom sveučilištu. U slučaju o kojem mi govorimo situacija je posve suprotna.

Odluku o obrazovanju na daljinu nisu donijeli sami gimnazijalci 1943./44. godine, već prosvjetna vlast. No toj je odluci prethodila prva, mnogo teža i zahtjevnija. Jer da bi se druga uopće mogla donijeti i ostvariti, prosvjetna je vlast morala najprije osmisliti, a zatim vrlo brzo planirati, organizirati i provesti, u vrlo teškim i oskudnim ratnim vremenima, posve nov i u praksi redovne omladinske nastave nepoznat oblik obrazovanja. Činjenica što je to to rađeno iz nužde i na brzinu objašnjava preskakanje određenih nužnih predradnji, ali i potvrđuje uvjerenost njezinih autora da će i unatoč tome, biti bolja od tadašnje.

U slučaju spomenutoga državnika možemo vjerovati kako se on za taj oblik školovanja odlučio vrlo lako, jer je on za njega bio i jedini mogući način. Pretpostavljam da nije čak ni razmišljao o tome koliko je taj oblik pedagoški utemeljen i obrazovno uspješan. Jednostavno se koristio pravom na obrazovanje koje mu je jamčila jedna demokratska (tada još njemu politički suprotstavljena) europska država. On, jednostavno, nije mogao birati oblik školovanja, dok je prosvjetna vlast NDH to isto morala, ali i mogla. Istina, izbor nije bio velik, ali je ipak postojao.

Problem je, zapravo, glasio ovako: čime zamijeniti lošu imitaciju razredne nastave iz prethodne školske godine, kad se ona – i ovakva kakva jest – više ne može organizirati? I dalje: kojim metodama u toj novoj organizaciji postići zadovoljavajuće obrazovne rezultate uz uvjet da svim učenicima bude pružena ista obrazovna usluga?

Budimo iskreni pa priznajmo: odgovoriti na ta pitanja u bilo kojem vremenu i na bilo kojemu mjestu, a posebno u Zagrebu 1943. godine, nije bio samo ispit iz pedagogije nego i demokracije. Mjesto prihvaćenoga modela, škola je mogla postati ekskluzivna pa je iz kudikamo više »opravdanih razloga« (negoli je to bio slučaj u kasnijim razdobljima) mogla selekcionirati učenike prema ideološkom, nacionalnom ili bilo kojem drugom ključu pa za odabrane osigurati nastavu u sigurnim prostorijama i s dovoljno stručnih osoba. Mogla je isto tako i »reformirati« školu pa smanjiti obrazovne (humanističke i

tehničke) sadržaje, a uvesti najrazličitije »odgoje« i »vještine« za čiju edukaciju nisu potrebne ni učionice niti stručnjaci pedagozi, bez ikakva straha da ne bi našla »opravdane razloge« za taj postupak. Mogla je i prihvatiti polaganje razrednoga ispita kao temeljnog oblika školovanja, jer je i u ono vrijeme bilo dosta i dosta roditelja koji su mogli svojoj djeci priuštiti skupo plaćene privatne instrukcije (ili čak školovanje u inozemstvu). A mogla je, naposljetku, ništa i ne učiniti pa nastaviti s imitacijom razredne nastave, opravdavajući se kako je zbog nemogućnosti normalnoga rada, nastava takva kakva jest. Mogla je učiniti još dosta toga jer – kao što sam kazao – izbor nije bio velik, ali je ipak postojao. Međutim, ostaje činjenica da se ona odlučila za posve nov i tada još nepostojeći model obrazovanja, jer je samo tako mogla u ondašnjim ratnim uvjetima ponuditi, mjesto loše imitacije razredne nastave, bolju obrazovnu uslugu svim učenicima. O tome je li taj model bio obrazovno uspješan teško je govoriti. Najvjerojatnije nije u onoj mjeri kako se očekivalo, ali razlozi za to nisu toliko u samoj koncepciji koliko u njenoj nedorađenosti i nepripremljenosti profesora i učenika za takav rad. I, naravno, općih ondašnjih uvjeta života i rada.

No, u čitavom ovom projektu valja istaknuti (po mojem sudu) ne toliko pedagošku, didaktičku osnovanost i suvremenost ovoga oblika nastave, već njezinu demokratičnost. Ne samo što je odabacila svaku ekskluzivnost škole, koju je vrlo lako mogla provesti pozivajući se na ratne i ideološke razloge onoga vremena, opredjeljujući se za model dostupan svima učenicima, ona se oduprla i iskušenju političkoga reformiranja gimnazije, dobrovoljno se odrekla državne i stranačke kontrole nad većim dijelom obrazovnoga procesa, uvela u nastavu raznovrstan didaktički materijal i nastavna pomagala koje nije zahtijevalo izričito odobrenje od državnih vlasti i – naposljetku – iskazala golemo povjerenje ondašnjim prosvjetnim radnicima, vjerujući da neće zlorabiti dobivenu slobodu pa da na onim oblicima direktno ali i indirektno nastave izvan školskih prostorija i izvan nadzora ravnatelja škole neće raditi ništa suprotno zadacima i ciljevima ondašnje škole.

Usprkos kratkom vremenskom postojanju, skromnom – i za današnje prilike – primitivnom medijskom asortimanu te nikakvoj valorizaciji i zanimanju službenih, »patentiranih« pedagoških stručnjaka poslije rata, ta je nastava ostavila i te kako značajan trag u kasnijem, poslijeratnom hrvatskom obrazovanju nakon njezina (kolikog tolikog) oslobođanja od sovjetske pedagogije i sovjetskoga udžbenika.

Najsnažnije će se ogledati, naravno, u stvaranju suvremenoga dopisnoga obrazovanja, odnosno multimedijskog obrazovanja na daljinu, ali i drugdje:

- u metodici, a posebno dijelu koji govori o komunikacijama u nastavi te nužnosti uspostavljanja dvosmjernih komunikacija između učenika i podučavatelja,
- u izvanrednoj nastavi, a posebno konzultativnoj i mentorskoj,
- u organiziranom oblicima obrazovanja naših građana u inozemstvu prema tzv. »zagrebačkom modelu«, koji će 1973./74. biti nasilno zamijenjen »općim jugoslavenskim modelom obrazovanja odraslih«,
- u izgradnji koncepcije suvremenoga školskog udžbenika, koji će svoju afirmaciju doživjeti tek sedamdesetih godina kao tzv. »razgranati (radni) školski udžbenik« u produkciji »Školske knjige« iz Zagreba itd.

Na kraju, valja mi zaključiti kakao je ratno iskustvo hrvatske pedagoške misli i prakse za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, što dokazuje i opisani oblik srednjoškolske (gimnazijske) nastave, bilo kudikamo bogatije negoli se to danas zna i kudikamo demokratičnije negoli se to misli. Mnoga ondašnja rješenja bilo je moguće primijeniti i u prvim, a posebno ratnim, danima Republike Hrvatske. No, to nije učinjeno upravo zbog neznanja i ustaljena mišljenja kako ništa od svega onog iz ratnoga razdoblja NDH nije upotrebljivo.

Na spomen-svjedodžbu iz 1941. godine, na primjer, još se i dan danas gleda isključivo kao na propagandnu političku manifestaciju nove vlasti, a ne i kao na promišljen pedagoški čin prvorazredne vrijednosti. Istina da je ona imala mnogo toga propagandnoga i političkoga, ali ona – ne samo što označava totalni prekid sa starim sadržajima i starim organizacijskim oblicima školstva (od ministarstva do škole), već je i omogućila pedagozima dovoljno vremena (od samo šest mjeseci) da »prekriže« jugoslavensku školsku godinu 1940./41. i od prvoga dana NDH počnu raditi na organizaciji i, što je posebno važno, udžbenicima prema novom nastavnom planu i programu za 1941./42. godinu. Kamo sreće da su naše prosvjetne vlasti imale pedagoškog znanja i političke hrabrosti učiniti nešto slično 1990./91. godine. Izbjegli bi se mnogi i mnogi sukobi, nesporazumi i još uvijek evidentne slabosti našega školstva.

S U M M A R Y

THE ORGANIZATION OF SECONDARY SCHOOL EDUCATION IN ZAGREB IN THE WARTIME SCHOOL YEARS 1943/44 AND 1944/45

The author discusses the history of Croatian teaching in the Independent State of Croatia, a topic seldom written about up to now. For the first time a short review of the organization of the secondary school education in Zagreb during the World War Two is presented, and particularly the development of Croatian educational concepts and practice in the Independent State of Croatia.